

Питання дошкільного виховання у науковій спадщині Єфима**Аркіна****Question of preschool education in the scientific heritage of Efima Arkina**

У статті висвітлюються питання дошкільного виховання, піднімається комплекс проблем сімейної та дошкільної педагогіки у науковій спадщині радянського вченого Є. Аркіна.

Ключові слова: діти, дошкільний вік, дошкільна педагогіка, сімейне виховання.

The article explores the issue of pre-school education, raises complex issues of family and pre-school pedagogy in the scientific heritage of the Soviet scientist E. Arkina.

Keywords: children, preschool age, preschool education, family education.

Дошкільне виховання як суспільне, так і сімейне має історичне минуле та знаходиться в процесі неперервного творчого пошуку, пошуку все більш досконалих форм роботи з маленькими дітьми.

Ця робота постійно знаходиться у полі зору науковців, батьків, вихователів. Навчання і виховання дітей дошкільного віку викликає багато великих і малих проблем, які хвилюють працівників дошкільних закладів, батьків, усіх тих, хто причетний до виховного процесу дітей цього віку.

Не завжди батьки і вихователі знаходять відповіді на хвилюючі їх питання: Який, він, дошкільник? Які особливості його фізичного і розумового розвитку? Як враховувати у практичній діяльності його інтереси та здібності?

Подекуди батьки не знаходять правильні та вивірені шляхи їх розв'язання. Разом із тим, практика та наука накопичили цінний досвід, який дозволяє з достатньою визначеністю знайти шляхи розумного підходу до дитини-дошкільника, виокремити ті засоби, які сприятимуть ефективному керівництву їхнім психічним та інтелектуальним розвитком.

Один із шляхів розв'язання нагальних питань виховання дошкільників у сім'ї – звернення до історичної спадщини вітчизняних учених, громадських діячів, організаторів освіти радянського періоду (А. Луначарського, Н. Крупської, П. Блонського, Є. Аркіна та інших).

Зокрема, ми у своїй публікації зупинимось на науковій спадщині Єфима Ароновича Аркіна (1873 – 1948) – лікаря-педагога, одного з засновників системи радянського дошкільного виховання. У своїх працях учений обґрунтував та визначив шляхи розв'язання завдань фізичного виховання, фізичної та розумової гігієни дитини, акцентував увагу на вивченні анатомо-фізіологічних та психологічних особливостей дітей різного віку.

Спадщина цього вченого досить довго залишалася і залишається малодослідженою. У працях сучасних дослідників О. Петренко, В. Кравця, Т. Кравченко частково аналізуються ідеї Є. Аркіна щодо статевого виховання дітей. Російський науковець О. Гранкін, розкриваючи основні теоретичні підходи до сімейного виховання в 30 – 40-х рр. ХХ століття доводить, що Є. Аркін «обґрунтував цілісність характеру спонтанного процесу сімейного виховання у відповідності до вікових і індивідуальних особливостей дітей розкрив основні умови успішного виховання в батьківському домі, дослідив статеve виховання через призму проблеми формування моральності у підростаючого покоління» [6, с. 17].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що Є. Аркін, спираючись на кращі традиції дореволюційної педагогіки, наповнив новим змістом, формами і методами лікарсько-педагогічну концепцію, фундаторами якої кінця ХІХ – початку ХХ ст. є П. Лесгафт, Є. Покровський, М. Манасейна, І. Сікорський [7, с. 56 – 78]. Зокрема, слід зазначити, що лікарсько-

педагогічна концепція виховання дітей у сім'ї, яка отримала розвиток у цей період, базувалася на природничо-науковому підході, принципі природовідповідності, здоров'язберігаючих методиках, що були підпорядковані ідеї всебічного та гармонійного розвитку особистості. П. Лесгафт, І. Сікорський, М. Манасеїна, Є. Покровський на основі досягнень медичної, психологічної, педагогічної наук, розробили основні засади цієї концепції, стверджували єдність розумового та фізичного розвитку дитини, відстоювали думку про домінуючу роль середовища у її формуванні, підкреслювали важливість обізнаності батьків у загальних питаннях фізіології дитини, вікової психології, теорії та методики виховання тощо. Більшість положень цієї концепції розкривали теоретичні засади розвитку дитини дошкільного віку. Їх науковий пошук знайшов подальше продовження у творчій спадщині Є. А. Аркіна, який все своє життя присвятив такій необхідній справі – вивчення психофізіології дітей-дошкільників; розробці заходів, що допомагають забезпечити їхній правильний фізичний і психічний розвиток.

Є. А. Аркіним написано і опубліковано багато наукових праць, присвячених актуальним питанням навчання і виховання дітей дошкільного віку як в сім'ї, так і в дошкільних закладах освіти. Його книга «Дошкільний вік» (1921), монографія «Дитина від року до чотирьох років» (1931), а також статті (з 1938 – по 1948 рр.), що ввійшли до книги «Питання радянського дошкільного виховання» (1950) під загальною редакцією О. Усової, присвячені найрізноманітнішим проблемам виховання дитини у дитячому садку і сім'ї – від народження до початку навчання в школі [5]. Його публікації на сторінках журналів «Дошкільне виховання» і «Сім'я і школа», свідчать про постійну пропаганду Є. Аркіним основ наукового підходу до виховання малюків. Більшість цих праць зберігають свою пізнавальну цінність і практичну значущість до сих пір. Теоретичні праці, практична робота цього вченого тісно пов'язана з історією розвитку і становлення теорії та практики дошкільного виховання радянського періоду 1917 – 40-х рр. ХХ

століття, який став часом зародження різновекторних напрямів у дошкільній педагогіці, активної розробки її методологічних основ як перегляду і переосмислення дореволюційної педагогіки, психології, філософії, так і виокремлення нових ідей та поєднання їх із теорією марксизму.

У його працях простежуються послідовні етапи становлення історії сімейної педагогіки та історії дошкільного виховання. Ця етапність визначалася неоднозначним ставленням неофіційних та урядових кіл до сім'ї, сімейного виховання; проголошенням пріоритетності суспільного та соціального виховання над сімейним; наданням дитячим установам статусу за яким вони можуть замінити дитині дошкільного віку сім'ю.

Необхідно пам'ятати, що ранні праці Є. Аркана писалися в ті роки, коли багато провідних теоретичних положень радянської дошкільної і сімейної педагогіки формувалися, розвивалися і перевага надавалася політико-ідеологічній складовій у педагогічній і психологічній науці.

Слід зазначити, що у своїх працях він розробив комплекс проблем дошкільної педагогіки: фізичне і розумове виховання; ігри та іграшки; гігієна дитини в умовах дитячих закладів і сім'ї; вікові та індивідуальні особливості дітей раннього, дошкільного і шкільного віку; підготовка спеціалістів із питань дошкільного виховання; організація спілкування дітей, умови успіху сімейного виховання тощо.

Вихованню дитини в сім'ї, особливо дошкільного віку, Є. Аркін надавав виключну увагу. В основі поглядів на сімейне виховання лежить особистісний спонтанний підхід. У статті «Батькам про виховання» він писав: «Лікар у своїй діяльності керується основним привалом медицини: не лікувати хворобу, а хворого, тому що одним і тим самим захворюванням кожен хворіє по-своєму, і кожен хворий вимагає особливих засобів і методів лікування. Ще в більшій мірі таким правилом повинні користуватися вихователі, а відповідно, і батьки. Необхідно виховувати не поведінку чи характер взагалі, а поведінку і характер конкретної дитини у якої є свої

особливості, свої умови життя, свій уже здійснений життєвий шлях, який як печатка відбився на його розвитку» [1, с. 3].

Виховання і розвиток дитини педагог розглядав як два невідокремлених один від одного процеси, які дають змогу батькам, вихователям «формувати із дитини, якою вона є, того, ким вона має бути».

Є. Аркін виступав проти існуючого підходу у батьків, вихователів до дитини як до певного матеріалу (глина, губка) з якого можна виліпити будь-що: «Дитина не губка і не грамофонна платівка. Все, що діє на неї зовні, – по-різному відображається в її прагненнях і ідеях, в залежності не тільки від віку і від її попереднього розвитку, але й від властивих саме цій дитині особливостей, характеризуючих її як особистість» [1, с. 7].

Педагог показав значущість ранніх років життя дитини для її подальшого розвитку і виховання, виходив із того, що багато рис, які характеризують дорослу людину беруть коріння в перші роки життя. В контексті даного теоретичного положення він запропонував власну вікову періодизацію дитинства і розробив науково обґрунтовані рекомендації для батьків і педагогів про зміст, засоби і методи виховання дітей відповідного вікового періоду. За Є. Аркіним, перший життєвий цикл – період дитинства і юності людини (перші 20 – 25 років життя) включає такі етапи: 1) немовлята (від народження до року); 2) перед дошкільний або ясельний вік (від року до 3-х років); 3) дошкільний вік (від 3-х до 7-ми років); 4) шкільний молодший вік (від 7-ми до 12-ти років) і старший, підлітковий або перехідний (від 12-ти до 17 – 18-ти років); 5) юнацький вік (від 17 – 18-ти до 20 – 22-х років). Ці п'ять періодів він вважає основними етапами, рівнями становлення особистості, кожен із яких вносить у життя і розвиток дитини щось нове.

У кожному віці йде протистояння старого й нового: старе вже відживає, не відповідає потребам дитини, ніби тягне її назад і затримує, а інше – нове, вимагає напруги сил і кличе, веде вперед. Тому вихователі, батьки, мають: «... допомогти дитині вийти на нову стежку життя, піднятися на наступну

сходінку розвитку, з якої відкриваються перспективи нових сторінок життя, більш багатих, більш складних і досконаліх» [1, с. 52].

Також, за Є. Аркіним, батьки, педагоги у вихованні дошкільнят повинні враховувати таку особливість дитячої природи, як прагнення до руху: «Увесь оточуючий світ переломлюється в дитині через призму руху». Рух для дитини, вважає вчений, є джерелом фізичної і емоційної радості. Він радить батькам створювати в сім'ї атмосферу, яка б сприяла розвитку рухомої активності: фізичної, емоційної та інтелектуальної [2, с. 23].

Задоволення природної потреби організму дитини рухатися відбувається в процесі самих різних ігор, особливе значення мають рухливі ігри. Тому вчений радив батькам, вихователям, надавати велику увагу ігровим формам, тим самим сприяти формуванню особистості – соціалізувати дитину в соціумі. Він писав: «Гра людини стає могутнім фактором розвитку повноцінної соціальної особистості, слугує ареною випробування та загартування соціальних почуттів: соціальної дисципліни і колективної солідарності» [2, с. 160]. Роль гри у вихованні Є. Аркін уважав досить складним багатофункціональним процесом, визнавав видом трудової діяльності. Гру педагог розглядав також як форму активного відпочинку, яка наповнює життя дитини почуттям «свіжості, радості і свободи». Досить важливо, що гру цей вчений розглядав, як провідний метод вивчення дитини, довів, що в процесі гри розкриваються основні якості і риси особистості дошкільника. У своїх дослідженнях він установив, що з віком ігрова активність дитини посилюється, розширюється, ускладнюється, навіть змінюється спрямованість, що сприяє набуттю нового життєвого досвіду.

У зв'язку з цим довів, що ігри та іграшки дитини є необхідним елементом його «культурного виховання» та індивідуального розвитку.

На думку вченого іграшки мають бути: різними, не складними, динамічними, не шкодити здоров'ю, задовольняти й розвивати естетичний смак, тощо. Аналізуючи гру, як вид особливої дитячої діяльності, Є. Аркін довів, що вона знаходиться у найбільшій відповідності до особливостей

психофізичної організації малюка, зазначав: «Дитина грається тому, що тільки в грі вона може легко, вільно й різнобічно проявити свої фізичні й творчі сили, свої соціальні прагнення і в силу цього тільки в ній може знайти невичерпне джерело насолоди» [3, с. 257].

Для теорії дошкільного і сімейного виховання важливою є здійснена Є. Аркіним класифікація іграшок на основі видів дитячої активності.

Сенсорна активність – кольорові кульки, дзвіночки, брязкальці, дощечки з різною поверхнею, природній матеріал (листя, квіти).

Моторна – качалки, коляски, скакалки, драбини зі спуском, візки, машини, м'ячі, тощо.

Емоційна – ляльки з її обладнанням, мишка, свійські (домашні тварини) (краще за все виготовлені з губки або гумові).

Наслідувальна – предмети побуту: миски, ложки, фігурки, малюнки, тощо.

Дослідницька – окрім куточка природи, коробочки або ящички, виробничі іграшки, тощо.

Будівнича – будівничий матеріал, великий і малий (різної форми), цеглинки, кубики (прості та різнокольорові), молоток, цвяхи [2, с. 171].

Педагог стверджував, що ні одна форма дитячої активності не проявляється ізольовано і кожна іграшка у кожній дитини викликає свою активність, свій інтерес до діяльності.

На сьогодні досить актуальним є твердження Є. Аркіна про те, що кращою в дитячій грі є активність, безпосередність і творчість. Він звертав увагу батьків, вихователів на необхідність збереження цих особливих складових дитячої діяльності у всіх інших видах діяльності, зокрема, інтелектуальної.

Розкриваючи основні завдання виховання дітей у віці до трьох років, показав, що цьому віку притаманна досить швидка зміна зовнішнього вигляду, розмірів тіла. Тому заходи щодо охорони життя і зміцнення здоров'я дитини мають стояти у центрі уваги батьків, зокрема у перші три

роки, дорослим необхідно: привчати дитину до чистоти тіла і всього того, що її оточує; виробляти стійку звичку до гігієни; перебувати якомога більше з дитиною на свіжому повітрі; привчати до самообслуговування і загартування; годувати повноцінними здоровими продуктами харчування; дотримуватися раціонального режиму дня; створювати умови для міцного сну.

Велику увагу надавав Є. Аркін фізичному вихованню дітей дошкільного віку в сім'ї. Він уважав, що культура здорового тіла повинна стати тією основою на якій формуються такі риси особистості, як: самоволодіння, мужність, сміливість, витривалість.

Ним була розроблена чітка система засобів і методів фізичного виховання дітей дошкільного віку в сім'ї:

- гігієнічне оточення, меблі та обладнання, які відповідають росту, пропорціям і силі дитини;
- догляд за тілом та одягом;
- вироблення навичок особистої гігієни;
- тренування рухового апарату;
- режим дня, який поєднує працю і відпочинок, зміну видів діяльності;
- використання основних природних «чинників здоров'я»: повітря, води і сонячного променя [3, с. 213].

Ним також було виокремлено і провідну умову фізичного виховання дошкільнят – здорова моральна атмосфера сім'ї.

Велику увагу вчений надавав такій важливій складовій виховання дітей, як формування основ моральності. На його думку, моральність закладається і розвивається у процесі виховання в дитини художнього смаку, дисципліни, організованості, культури поведінки, уміння трудитися. Ці якості батьки, вихователі формують різними формами й прийомами: словом, дією, допомогою, докором, терплячим очікуванням, лагідною посмішкою і всі вони сприяють як сьогоденню, так і майбутньому дитини.

Також, Є. Аркін рекомендував батькам долучати дитину до трудового життя сім'ї і тим самим розвивати у неї волю, характер, дисциплінованість, почуття відповідальності. Довів, що праця в сім'ї, поряд із грою повинна стати провідною формою діяльності дошкільника. Він наступним чином визначив провідне правило педагогіки дошкільного періоду, а відповідно і сімейної педагогіки: «Не робити за дитину те, що вона може зробити сама, що їй необхідно самій зробити і, відповідно, що вона повинна сама зробити» [1, с. 124].

На основі аналізу праць Є. Аркіна зазначаємо, що його спадщина розкриває досить широке коло проблемних, дискусійних сьогодні питань дошкільної і сімейної педагогіки, які не можна ґрунтовно висвітлити в одній публікації.

Підводячи підсумок, наголошуємо, що одним із найважливіших принципів педагогічної концепції Є. Аркіна є вимога максимальної уваги до потреб, переживань, інтересів дитини, повна повага до неї при безумовній вимогливості, що свідчить про визнання ним дитини як вищої цінності.

В цьому актуальність його поглядів в контексті сучасної педагогіки гуманізму, що і обумовлює подальше наукове вивчення його малодослідженої педагогічної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Аркин Е. А. Родителям о воспитании / Е. А. Аркин. – М. : Просвещение, 1957. – 47 с.
2. Аркин Е. А. Ребенок от года до четырех лет / Е. А. Аркин. – М. – Л. : Учпедгиз, 1931. – 230 с.
3. Аркин Е. А. Дошкольный возраст / Е. А. Аркин. – М. : Учпедгиз, 1948. – 279 с.
4. Аркин Е. А. Ребенок в дошкольные годы / Под редакцией А. В. Запорожца и В. В. Давыдова / Е. А. Аркин. – М. : Просвещение, 1967. – 443 с.

5. Вопросы советского дошкольного воспитания / Под ред. А. П. Усовой / А. П. Усова. – М., изд-во АПН РСФСР, 1950. – 210 с.
6. Гранкин А. Ю. Развитие теории семейного воспитания в России (1917 – 1991) / А. Ю. Гранкин ; Гос. науч. – исслед. ин-т семьи и воспитания Рос. акад. образования и М-ва труда и социал. развития РФ [и др.]. – М. ; Пятигорск : ГосНИИ семьи и воспитания : Изд-во ПГЛУ, 2002. (Центр информ. и образоват. технологий ПГЛУ). – 450 с.
7. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – ХХ століття) : монографія / В. Л. Федяєва. – Херсон : РПО, 2010. – 348 с.